

CHO'LPONNING ADABIY-NAZARIY QARASHLARI

Akbarova Elinur Akbar qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulhamid Cho'lponning o'zbek adabiy-estetik tafakkuri rivojidadagi o'rni va adabiyotga munosabatini belgilagan nazariy qarashlari yoritiladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori adibning badiiy ijod mohiyati, adabiyotning inson va jamiyat hayotidagi vazifasi, ijodkorning mas'uliyati hamda badiiy asarlarga qo'yiladigan estetik talablar haqidagi fikrlariga qaratiladi. Cho'lpon qarashlarida adabiyotning milliy ong va ma'naviy tafakkurni shakllantirish bilan bog'liq jihatlari hamda ijodkorning hayot voqeligini badiiy ifodalashdagi o'rni masalalari tahlil ostiga olinadi. Shuningdek, uning adabiy-tanqidiy faoliyati orqali o'zbek adabiyotida yangicha badiiy mezonlarning qaror topishiga bo'lgan munosabati ko'rib chiqiladi. Cho'lponning adabiy-nazariy merosi o'z davri adabiy jarayonining ehtiyojlari bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa-da, undagi adabiyot va ijodkor tabiatiga oid mulohazalar o'zbek adabiyotshunosligi uchun muhim nazariy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Cho'lpon, adabiy-nazariy qarashlar, adabiy-estetik tafakkur, badiiy ijod, adabiyot, ijodkor, adabiy tanqid, milliy adabiyot, estetik mezonlar, adabiy-nazariy meros.

XX asr boshlaridagi o'zbek adabiyoti milliy tafakkur, ma'rifat va badiiy-estetik qarashlarning yangilanish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Ana shu davr adabiy muhitida Abdulhamid Cho'lpon ijodi alohida ahamiyat kasb etadi. U shoir, yozuvchi, dramaturg va tarjimon sifatida o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shish bilan birga, adabiyotning mohiyati va vazifasi haqida fikr yuritgan ijodkor va munaqqid sifatida ham namoyon bo'lgan. Uning adabiy-tanqidiy maqolalari o'zbek adabiy-estetik tafakkurining shakllanishi va rivojlanishini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Tadqiqotlarda Cho'lponning 1914-1937-yillar davomida yetmishga yaqin adabiy-tanqidiy maqola yozgani qayd etiladi¹.

Cho'lponning adabiyot haqidagi qarashlarini o'rganishda uning 1914-yil 4-iyunda "Sadoi Turkiston" gazetasida e'lon qilingan "Adabiyot nadur?" maqolasi alohida o'rin tutadi. Mazkur maqola adibning adabiyot mohiyati, uning insoniy ruhiyatiga ta'siri va millat hayotidagi o'rni haqidagi qarashlarini anglash imkonini beradi². Ijodkor hayotni qanchalik chuqur anglay olsa, uning yaratgan obrazi ham shunchalik tabiiy va ishonarli bo'lishi adabiyot ko'zgusi orqali yaqqol namoyon bo'ladi deb o'ylayman. Shu nuqtai nazardan Cho'lpon obrazlarni faqat voqealarni tasvirlovchi shaxs sifatida emas, balki

¹ Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent : Cho'lpon nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi, 2012. – 81-b.

² Cho'lpon. Adabiyot nadur? // "Sadoi Turkiston". – 1914. – 4-iyun.

hayot hodisalarining ichki mohiyatini anglashga intiluvchi ijodiy shaxs sifatida ko'rishga imkon beradi.

Bizningcha, ijodkor mas'uliyati masalasida Cho'lpon qarashlarining asosiy jihati shundaki, yozuvchi o'z davridan chetda turmaganiga guvohi bo'lamiz. U jamiyatdagi o'zgarishlarni kuzatishi, insonlarning hayotini tushunishi va ularni badiiy jihatdan haqqoniy ifodalashi zarur. Biroq bu jarayonda ijodkor oddiy targ'ibotchi emas, balki hayot hodisalarini badiiy mazmunga aylantiradigan san'atkor sifatida namoyon bo'ladi.

Cho'lponning asosiy qarashlarida badiiy asarning hayot bilan bog'liqligi muhim ahamiyatga ega. Adabiyot hayotdan oziqlanadi, biroq hayotdagi voqealarni aynanligicha ko'chirishning o'zi badiiy asar yaratish uchun yetarli emas. Ijodkor real voqelikni tanlaydi, uni o'z dunyoqarashi orqali qayta anglaydi va badiiy shaklda ifodalaydi. Cho'lponning keyingi adabiy-tanqidiy faoliyatida ham adabiyotning xalq hayotiga yaqinligi masalasiga e'tibor berilganligini ko'rishimiz mumkin. Tadqiqotlarda uning "Muhtaram yozg'uvchilarimizga" murojaatida Qalam ahllarini xalq hayotiga yaqinroq bo'lishga undagani qayd etiladi³. Bu holat Cho'lponning adabiy-nazariy qarashlarida mazmun va shakl masalalarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Badiiy asarda muhim fikr bo'lishi bilan birga, uni o'quvchiga yetkazadigan obraz, til va uslub ham muhimdir. Shu sababli Cho'lpon ijodini faqat undagi ijtimoiy yoki milliy g'oyalar orqali baholash yetarli emas. Uning poetik tili, obraz yaratish usuli, inson ruhiyatini ifodalash mahorati ham adabiy-estetik qarashlari bilan birgalikda o'rganilishi kerak.

Menimcha, Cho'lponning badiiylikka munosabatini uning adabiyot haqidagi umumiy qarashlaridan ajratib bo'lmaydi. Chunki u adabiyotning inson qalbiga ta'sir qilishi haqida fikr yuritgan ekan, bunday ta'sirning kuchi, avvalo, badiiy ifodaning tabiiyligi va ta'sirchanligiga bog'liq. Demak, Cho'lpon uchun yaxshi adabiyot mazmunli fikr va yuksak badiiy ifodaning uyg'unligidan tarkib topadi.

Cho'lponning adabiy-nazariy qarashlari uning adabiy-tanqidiy faoliyati orqali yanada aniqroq namoyon bo'ladi. U turli yillarda adabiyot, teatr va san'at masalalariga bag'ishlangan maqolalar yozganligini ham turli xil adabiyotlarda ko'rishimiz mumkin. Ushbu maqolalarda xususan, Turkiston aholisining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy qoloqlik sharoitida yashayotganining asosiy sababini Rossiyaning mustamlakachiligida ko'rgan Cho'lpon boshqa jadidlar qatori xalqni madaniy va ma'naviy saviyasini ko'tarishga hamda xalqni dunyoqarashini kengaytirishga harakat qilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa uning adabiyot haqidagi qarashlari faqat nazariy mulohazalardan iborat bo'lmaganini ko'rsatadi. U o'z qarashlarini amaliy adabiy faoliyatida ham qo'llaganligi bunga yaqqol misol bo'la oladi. "Adabiyot nadur?" maqolasidan boshlab keyingi adabiy-tanqidiy faoliyatigacha bo'lgan jarayonga e'tibor berilsa, Cho'lponning adabiyot haqidagi qarashlari tobora kengayi borganini ko'rinadi. Dastlab adabiyotning inson ruhiyatiga ta'siri va millat hayotidagi o'rni haqida fikr yuritgan ijodkor keyinchalik adabiy jarayon, ijodkor, teatr va badiiy asar masalalariga

³ Adabiyot yashasa – millat yashar... Cho'lponning adabiy-tanqidiy qarashlariga bag'ishlangan material.

ham murojaat qiladi. Bu esa uning adabiy-estetik tafakkuri izchil rivojlanganini ko'rsatadi.

Uning she'riyatida insonning ruhiy holati, iztirobi, umidi, va ma'naviy izlanishlari muhim o'rin tutadi. Nasriy asarlarida esa shaxs va jamiyat munosabatlari, ijtimoiy muhitning inson taqdiriga ta'siri kabi masalalar kengroq ifodalanadi. Shu jihatdan Cho'lponning nazariy qarashlari uning badiiy ijodida amaliy ko'rinish oladi. Ayniqsa, "Kecha va kunduz" romanidagi obrazlar taqdiri orqali insonning ichki dunyosi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'rish mumkin. Bu holat Cho'lponning adabiyotni inson hayotidan ajralmaganini ko'rsatadigan muhim jihatlardan biridir.

Bizningcha, ijodkorning adabiy-nazariy merosini o'rganishning eng to'g'ri yo'llaridan biri – uning nazariy fikrlarini badiiy asarlaridagi konkret holatlar bilan solishtirishdir. Chunki bunday yondashuv orqali uning "adabiyot qanday bo'lishi kerak?" degan savolga bergan javoblari bilan "u o'zi qanday adabiyot yaratdi? degan savol o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish mumkin.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Cho'lponning adabiy-nazariy qarashlarini uch asosiy yo'nalishda umumlashtirish mumkin: adabiyotning inson va jamiyat hayotidagi vazifasi, ijodkorning mas'uliyati hamda milliy-estetik tafakkur masalasi.

Ushbu jihatlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro bog'liq tarzda namoyon bo'ladi. Fikrimcha, Cho'lpon qarashlarining eng muhim jihati – uning adabiyot, inson va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni bir butun holda ko'ra olganidadir.

U uchun adabiyot faqat voqealarni tasvirlash emas balki insonning his-tuyg'ulariga ta'sir qilishi, uning fikrlash doirasini kengaytirishi va ma'naviy dunyosini boyitishini asosiy o'ringa qo'yganligini bilishimiz mumkin. Shuningdek, Cho'lponning nazariy qarashlari uning badiiy ijodidan ajralmagan.

Uning she'riyati, nasriy asarlari va adabiy-tanqidiy faoliyatida inson ruhiyati, milliy o'zlik, ijtimoiy muhit va badiiylik masalalari turli shakllarda namoyon bo'ladi. Shu sababli ijodkor merosini o'rganishda faqat uning alohida fikrlarini sanab o'tish emas, balki bu fikrlarning badiiy ijodida qanday ifodalanганиni ham tahlil qilishni muhim deb bildim.

Umuman, uning adabiyotga, ijodkorga va badiiy asarga bo'lgan munosabatini o'z davri bilan bog'liq holda shakllangan bo'lsa-da, adabiyotning inson ruhiyatiga ta'sir, ijodkor mas'uliyati va badiiylik haqidagi qarashlari uning ijodiy merosini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cho'lpon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Cho'lpon. Adabiyot nadur? // "Sadoi Turkiston". – 1914. – 4-iyun.

3. Nazarob B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.